

Aleksander Kołodziejczyk, Aleksandra Kołodziejczyk

**Substancje groźne,
niebezpieczne
i pożyteczne**

Tom 2

Związki organiczne

Aleksander Kołodziejczyk, Aleksandra Kołodziejczyk
Substancje groźne, niebezpieczne i pożyteczne
Tom II. Związki organiczne

Recenzenci: prof. dr hab. inż. Jan Biernat
prof. dr hab. Zbigniew Szewczuk

© Copyright by Aleksander Kołodziejczyk, Wydział Chemiczny Politechniki Gdańskiej, 2023

Współpraca wydawnicza: Łukasiewicz – Instytut Technologii Eksploatacji, Radom

ISBN 978-83-7789-715-7

Publikacja sfinansowana ze środków Wydziału Chemicznego Politechniki Gdańskiej

Projekt okładki: Marta Pobereszko

Opracowanie wydawnicze: Iwona Nitek, Karol Alichnowicz, Joanna Iwanowska

Łukasiewicz – Instytut Technologii Eksploatacji

Wydawnictwo Naukowe

26-600 Radom, ul. K. Pułaskiego 6/10, tel. centr. (48) 364 42 41

e-mail: instytut@itee.lukasiewicz.gov.pl

<http://www.itee.lukasiewicz.gov.pl>

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW I AKRONIMÓW	14
WPROWADZENIE	19
1. WĘGLOWODORY	23
1.1. Różnorodność węglowodorów	23
1.2. Występowanie węglowodorów	25
1.2.1. Gaz ziemny	25
1.2.2. Ropa naftowa	26
1.2.3. Węglowodory roślinne	27
1.2.4. Feromony węglowodorowe	28
1.3. Pozyskiwanie węglowodorów	28
1.3.1. Synteza alkanów	30
1.3.2. Otrzymywanie alkenów	32
1.3.3. Otrzymywanie alkinów	32
1.3.4. Otrzymywanie arenów	33
1.4. Grupy węglowodorów	33
1.4.1. Węglowodory alifatyczne nasycone	33
1.4.2. Cykliczne węglowodory alifatyczne (cykloalkany, nafteny).....	34
1.4.3. Alkeny	35
1.4.4. Alkiny	35
1.4.5. Areny (węglowodory aromatyczne)	36
1.5. Fizykochemiczne właściwości węglowodorów	38
1.6. Chemiczne właściwości węglowodorów	38
1.7. Zastosowanie węglowodorów	42
1.8. Najpopularniejsze produkty węglowodorowe	42
1.8.1. Gaz ziemny	42
1.8.2. Propan-butan	43
1.8.3. Benzyna	44
1.8.4. Nafta	46
1.8.5. Olej napędowy	47
1.8.6. Oleje smarowe	48
1.8.7. Olej parafinowy, wazelina, parafina	49
1.8.8. Asfalt	49
1.8.9. Inne produkty węglowodorowe	50
1.9. Najpopularniejsze węglowodory	50
1.9.1. Najpopularniejsze alkany	50
1.9.2. Najpopularniejsze alkeny	52
1.9.3. Najpopularniejsze alkiny	57
1.9.4. Najpopularniejsze areny	59
1.10. Fizjologiczne działanie węglowodorów	64
1.10.1. Fizjologiczne działanie arenów jednopierścieniowych	65
1.10.2. Fizjologiczne działanie wielopierścieniowych węglowodorów aromatycznych	66
1.10.3. Fizjologiczne oddziaływanie asfaltu	70

1.11.	Zagrożenie środowiskowe powodowane przez węglowodory	70
1.12.	Tragiczne zdarzenia z udziałem węglodorów.....	72
1.12.1.	Pożary i wybuchy gazu ziemnego oraz płynnego.....	72
1.12.2.	Transport ropy i produktów ropopochodnych	75
1.12.3.	Zdarzenia w tunelach	77
1.12.4.	Kolejowy transport produktów ropopochodnych	78
1.12.5.	Morski transport produktów ropopochodnych.....	78
1.12.6.	Awarie ropo- i gazociągów	80
1.12.7.	Awarie morskich wież wiertniczych	83
1.12.8.	Pożary pól naftowych	85
1.12.9.	Awarie w rafineriach ropy naftowej.....	85
1.12.10.	Eksplozje w kopalniach węgla.....	87
1.12.11.	Nieszczęśliwe wypadki spowodowane wybuchem węglodorów, niewykorzystywanych jako źródła energii	90
1.12.12.	Podpalanie samochodów.....	91
1.12.13.	Inne zdarzenia	92
1.12.14.	Gazy cieplarniane. Ślad węglowy	93
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	94
2.	HALOGENOWĘGLOWODORY	97
2.1.	Halogenki organiczne	97
2.2.	Występowanie halogenowęgłodorów	97
2.3.	Otrzymywanie halogenowęgłodorów	100
2.4.	Fizykochemiczne właściwości halogenowęgłodorów	103
2.5.	Chemiczne właściwości halogenowęgłodorów	103
2.6.	Zastosowanie halogenowęgłodorów	104
2.7.	Halogenowęgłodory alifatyczne	105
2.8.	Halogenoorganiczne środki owadobójcze	124
2.9.	Teflon	130
2.10.	Kwas perfluorooktanowy	133
2.11.	Halogenowęgłodory zawierające układ aromatyczny	133
2.12.	Aromatyczne związki halogenoorganiczne	136
2.13.	Degradacja środowiska naturalnego pod wpływem tworzyw syntetycznych	147
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	148
3.	ALKOHOLE	151
3.1.	Wprowadzenie	151
3.2.	Występowanie alkoholi.....	152
3.3.	Fizykochemiczne właściwości alkoholi	154
3.4.	Chemiczne właściwości alkoholi.....	156
3.5.	Ważniejsze alkohole	157
3.5.1.	Metanol	157
3.5.2.	Etanol.....	167
3.5.3.	Napoje alkoholowe w historii ludzkości.....	174
3.5.4.	Groźne skutki picia etanolu	188
3.6.	Inne alkohole	197
3.6.1.	Alkohole propylowe.....	197
3.6.2.	Alkohole butylowe.....	201
3.6.3.	Alkohole pentylowe.....	204

3.6.4.	Alkohole heksylowe.....	206
3.6.5.	Alkohole tłuszczowe, alkohole lipidowe	207
3.7.	Sterole i stanole	208
3.7.1.	Fizjologiczna rola cholesterolu i lanosterolu	209
3.7.2.	Sterole roślinne (fitosterole).....	210
3.7.3.	Zoosterole	210
3.7.4.	Lanolina	211
3.7.5.	Mykosterole	212
3.8.	Alkohole terpenowe.....	212
3.9.	Glikole i alkohole polihydroksylowe (poliole).....	216
3.10.	Alkohole cukrowe (cukrole).....	232
3.11.	Inozytyle	238
3.12.	Alkohole aromatyczne.....	239
	Literatura źródłowa i uzupełniająca.....	242
4.	ENOLE I FENOLE.....	245
4.1.	Enole	245
4.2.	Fenole.....	246
4.2.1.	Występowanie fenoli.....	246
4.2.2.	Chemiczne właściwości fenoli.....	248
4.2.3.	Fizjologiczne działanie fenoli.....	252
4.2.4.	Najpopularniejsze fenole	252
4.2.5.	Bisfenole	266
4.2.6.	Estradiol i inne związki estrogenne aktywne.....	269
4.2.7.	Tyrozyna	271
4.2.8.	Nitrofenole	272
4.2.9.	Dihydroksybenzeny	278
4.2.10.	Alkilofenole naturalne	282
4.2.11.	Trihydroksybenzeny.....	284
4.2.12.	Chlorofenole	285
4.2.13.	Naftole.....	296
4.2.14.	Polifenole naturalne (roślinne).....	297
4.2.15.	Flawonoidy	302
4.2.16.	Antocyjanidyny.....	305
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	308
5.	ETERY I NADTLENKI ALKILOWE.....	311
5.1.	Wprowadzenie	311
5.2.	Eter – piąty żywioł w starogreckiej filozofii.....	312
5.3.	Występowanie eterów	313
5.4.	Nazewnictwo eterów	313
5.5.	Otrzymywanie eterów.....	314
5.6.	Fizykochemiczne właściwości eterów.....	315
5.7.	Chemiczne właściwości eterów	315
5.8.	Najpopularniejsze etery alifatyczne.....	316
5.9.	Polietyery alifatyczne i hydroksyetyery	326
5.10.	Etery cykliczne	335
5.11.	Najpopularniejsze epoksydy.....	336

5.12.	Polichlorodibenzodioskyny (dioksyny, PCDDs).....	344
5.12.1.	Szkodliwe działanie dioksyn	348
5.12.2.	Polichlorodibenzofurany (PCDF).....	350
5.13.	Etery koronowe.....	351
5.14.	Etery aromatyczne	353
5.15.	Etery i nadetlenki alkilowe występujące w naturze	357
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	361
6.	ALDEHYDY I KETONY – ZWIĄZKI KARBONYLOWE.....	363
	Wprowadzenie.....	363
6.1.	Aldehydy	363
6.1.1.	Nazewnictwo aldehydów	364
6.1.2.	Otrzymywanie aldehydów	364
6.1.3.	Właściwości fizykochemiczne aldehydów	366
6.1.4.	Właściwości chemiczne aldehydów	366
6.1.5.	Najpopularniejsze aldehydy.....	369
6.1.6.	Hydroksyaldehydy alifatyczne.....	377
6.1.7.	Oksoaldehydy	379
6.1.8.	Aldehydy – nośniki zapachu.....	379
6.1.9.	Aldehydy aromatyczne	381
6.1.10.	Hydroksymetylofurfural w żywności	388
6.2.	Ketony.....	389
6.2.1.	Ciała ketonowe.....	390
6.2.2.	Nazewnictwo ketonów	391
6.2.3.	Otrzymywanie ketonów	392
6.2.4.	Właściwości ketonów	392
6.2.5.	Najpopularniejsze ketony.....	396
6.2.6.	Zabójcza matka szatana	398
6.2.7.	Ketony terpenowe	402
6.2.8.	Absynt	405
6.2.9.	Jonony	407
6.2.10.	Ketony o szczególnym znaczeniu dla przemysłu perfumeryjnego	409
6.2.11.	Ketony aromatyczne	414
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	419
7.	KWASY KARBOKSYLOWE.....	421
7.1.	Wprowadzenie	421
7.2.	Występowanie kwasów karboksylowych	422
7.3.	Nazewnictwo kwasów karboksylowych.....	424
7.4.	Otrzymywanie kwasów karboksylowych.....	426
7.5.	Właściwości fizykochemiczne kwasów karboksylowych	429
7.6.	Właściwości chemiczne kwasów karboksylowych	431
7.7.	Najpopularniejsze kwasy alkanokarboksylowe.....	432
7.7.1.	Ocet.....	438
7.8.	Kwasy tłuszczowe	451
7.8.1.	Kwas masłowy jako narzędzie ataków	454
7.8.2.	Rola lotnych i krótkołańcuchowych kwasów karboksylowych (tłuszczowych, LKT) w stymulowaniu układu odpornościowego.....	456
7.8.3.	Oleje MCT (glicerydy średniołańcuchowych kwasów tłuszczowych)	460

7.8.4.	Olej kokosowy	462
7.8.5.	Nienasycone, alifatyczne kwasy monokarboksyłowe	469
7.8.6.	Mononienasycone kwasy tłuszczowe	475
7.8.7.	Polienowe kwasy tłuszczowe	482
7.8.8.	Oddziaływanie kwasów tłuszczowych <i>trans</i> na zdrowie człowieka	489
7.9.	Prostanoidy (ejkozanoidy, prostaglandyny, prostacykliny, tromboksany, leukotrieny)	491
7.10.	Cykloalifatyczne kwasy karboksylowe	493
7.11.	Kwasy żywiczne	493
7.12.	Aromatyczne kwasy karboksylowe	494
7.13.	Kwasy di- i polikarboksylowe	496
7.14.	Podstawione kwasy karboksylowe	504
7.14.1.	Kwasy halogenokarboksylowe	504
7.14.2.	Kwasy hydroksykarboksylowe i alkoksykarboksylowe	511
7.14.3.	Fizjologiczne i rekreacyjne działanie kwasu γ -hydroksymasłowego	517
7.15.	Karboksylowe pochodne cukrów	523
7.15.1.	Kwasy onowe	523
7.15.2.	Kwasy uronowe	524
7.15.3.	Kwasy arowe (dawniej cukrowe)	525
7.16.	Aromatyczne kwasy hydroksykarboksylowe	525
7.17.	Kwasy polifenolowe	529
7.18.	Oksokwasy karboksylowe	531
7.19.	Fenyloketonuria	539
7.20.	Aminokwasy	540
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	541
8.	POCHODNE KWASÓW KARBOKSYLOWYCH. Halogenki kwasowe i O-pochodne	543
8.1.	Wprowadzenie	543
8.2.	Halogenki kwasowe	544
8.2.1.	Najpopularniejsze halogenki kwasowe	546
8.3.	Bezwodniki kwasowe	553
8.3.1.	Najpopularniejsze bezwodniki kwasowe	556
8.3.2.	Hiszpańska mucha (muszka)	561
8.3.3.	Bezwodniki mieszane (niesymetryczne)	562
8.4.	Estry	563
8.4.1.	Otrzymywanie estrów	564
8.4.2.	Chemiczne właściwości estrów kwasów karboksylowych	566
8.4.3.	Najpopularniejsze estry kwasów karboksylowych	568
8.4.4.	Estry kwasów tłuszczowych	583
8.4.5.	Wielorybność	585
8.4.6.	Zastosowanie palmitynianu cetylu w kosmetyce	586
8.4.7.	Woski	588
8.4.8.	Estry kwasów aromatycznych	590
8.4.9.	Estry kwasów dikarboksylowych	592
8.4.10.	Najpopularniejsze estry kwasów di- i polikarboksylowych	592
8.4.11.	Estry kwasu ftalowego	594
8.4.12.	Estry hydroksykwasów	597

8.4.13.	Parabeny w produktach powszechnego użycia.....	599
8.4.14.	Laktydy i laktony	601
8.4.15.	γ -Butyrolakton jako kropelki gwałtu	605
8.4.16.	Kumaryna i jej analogi	608
8.4.17.	Cynamon to nie tylko przyprawa	610
8.4.18.	Konfiguracja witaminy C	614
8.4.19.	Fizjologiczne działanie kwasu askorbinowego	615
8.4.20.	Aflatoksyny	616
8.4.21.	Laktony zapachowe	619
8.4.22.	Laktony wielopierścieniowe	621
8.4.23.	Makrolidy	622
8.5.	Estry kwasów nieorganicznych	622
8.5.1.	Azotany(III) alkilowe	623
8.5.2.	Poppers.....	624
8.5.3.	Azotany(V) alkilowe.....	625
8.5.4.	Pentryt w rękach terrorystów	632
8.5.5.	Estry kwasu siarkowego	635
8.5.6.	Estry kwasu fosforowego(V)	638
8.5.7.	Estry kwasu węglowego	640
8.5.8.	Estry kwasu krzemowego	641
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	644
9.	POCHODNE KWASÓW KARBOKSYLOWYCH. N-pochodne.....	647
9.1.	Amidy	647
9.1.1.	Występowanie amidów	648
9.1.2.	Otrzymywanie amidów	649
9.1.3.	Fizykochemiczne właściwości amidów	650
9.1.4.	Chemiczne właściwości amidów	651
9.1.5.	Najpopularniejsze amidy	652
9.1.6.	Peptydy i białka.....	661
9.2.	Imidy.....	662
9.3.	Ureidy	667
9.3.1.	Najpopularniejsze ureidy	667
9.3.2.	Barbiturany	670
9.4.	Uretany	674
9.4.1.	Poliuretany (PUR).....	676
9.5.	Kwasy hydroksamowe.....	677
9.6.	Hydrazydy	680
9.7.	Karbodimidy	684
9.8.	Nitryle (cyjanki organiczne).....	685
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	692
10.	AMINY.....	695
10.1.	Wprowadzenie	695
10.2.	Występowanie amin.....	696
10.3.	Otrzymywanie amin	697
10.4.	Właściwości fizykochemiczne i fizjologiczne amin	699
10.5.	Chemiczne właściwości amin.....	700
10.6.	Aminy alifatyczne, aromatyczne i heterocykliczne.....	703
10.7.	Najpopularniejsze aminy alifatyczne.....	704
10.8.	Diaminy i poliamidy alifatyczne	720

10.9.	Aminy alicykliczne.....	725
10.10.	Heksogen w rękach terrorystów	733
10.11.	Aminy zawierające reszty nienasycone lub aromatyczne	734
10.12.	Enaminy	736
10.13.	Aminy aromatyczne.....	737
10.14.	Heterocykliczne związki aromatyczne zawierające jeden lub więcej atomów azotu	740
10.15.	Najpopularniejsze heterocykle zawierające atom lub atomy azotu.....	741
10.16.	Aminy wielofunkcyjne	747
10.17.	Ketamina jako narkotyk i lek.....	749
10.18.	Melamina.....	752
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	754
11.	NITROZWIĄZKI.....	757
11.1.	Wprowadzenie	757
11.2.	Występowanie nitrozwiązków	758
11.3.	Otrzymywanie nitrozwiązków	758
11.4.	Właściwości fizykochemiczne nitrozwiązków	760
11.5.	Właściwości chemiczne nitrozwiązków	761
11.6.	Zastosowanie nitrozwiązków.....	763
11.7.	Najpopularniejsze nitrozwiązki.....	763
11.8.	Nitrozwiązki organiczne stosowane jako leki	782
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	783
12.	ZWIĄZKI SIARKOORGANICZNE.....	785
12.1.	Występowanie związków siarkoorganicznych	785
12.2.	Tiole.....	787
12.2.1.	Nazewnictwo tioli.....	788
12.2.2.	Otrzymywanie tioli	788
12.2.3.	Właściwości tioli.....	789
12.2.4.	Najpopularniejsze tiole	790
12.2.5.	Nawanianie paliw gazowych	792
12.3.	Sulfidy (tioetery, siarczki organiczne).....	801
12.3.1.	Najpopularniejsze sulfidy.....	802
12.3.2.	Iperyt.....	807
12.4.	Disulfidy i polisulfidy	810
12.5.	Sulfotlenki	814
12.6.	Prozdrowotne właściwości czosnku	817
12.7.	Modafinil – doping dla mózgu.....	821
12.8.	Sulfony.....	822
12.9.	Kwasy sulfonowe	826
12.9.1.	Alifatyczne kwasy sulfonowe.....	827
12.9.2.	Aromatyczne kwasy sulfonowe	829
12.9.3.	Historia sacharyny	834
12.9.4.	Polisulfonowanie naftalenu	836
12.10.	Sulfonamidy.....	836
12.10.1.	Odkrycie chemoterapeutycznych właściwości sulfonamidów	838
	Literatura źródłowa i uzupełniająca	842

13. ZWIĄZKI FOSFOROORGANICZNE	845
13.1. Wprowadzenie	845
13.2. Fosfiny, alkilo- i arylofosfory	847
13.3. Fizykochemiczne właściwości fosfin	847
13.4. Chemiczne właściwości fosfin	847
13.5. Najpopularniejsze fosfiny	849
13.6. Tlenowe związki fosforoorganiczne	853
13.7. Najbardziej znane tlenowe związki fosforoorganiczne	855
13.8. Fosforoorganiczne pestycydy	856
13.9. Najpopularniejsze herbicydy fosforoorganiczne	857
13.10. Fosforoorganiczne bojowe środki chemiczne	866
13.10.1. Wprowadzenie	866
13.10.2. Konwencja o Zakazie broni chemicznej	867
13.10.3. Odkrycie fosforoorganicznych bojowych środków chemicznych	868
13.10.4. Najgroźniejsze bojowe środki chemiczne	870
13.11. Fosforoorganiczne leki	877
13.12. Fosfolipidy (fosfatydy)	880
Literatura źródłowa i uzupełniająca	887
14. ZWIĄZKI METALOORGANICZNE	889
14.1. Wprowadzenie	889
14.2. Związki metaloorganiczne z metalami grupy 1. układu okresowego pierwiastków	890
14.2.1. Związki litoorganiczne	890
14.2.2. Związki sodooorganiczne	894
14.3. Związki metaloorganiczne z metalami grupy 2. układu okresowego pierwiastków	895
14.3.1. Związki magnezooorganiczne (związki Grignarda, ZG)	895
14.3.2. Związki wapnioorganiczne	898
14.4. Związki metaloorganiczne z metalami grupy 12. układu okresowego pierwiastków	899
14.4.1. Związki cynkooorganiczne	900
14.4.2. Związki kadmioorganiczne	901
14.4.3. Związki rtęcioorganiczne	902
14.5. Związki metaloorganiczne z metalami grupy 13. układu okresowego pierwiastków	913
14.5.1. Związki boroorganiczne	914
14.5.2. Związki glinoorganiczne	916
14.6. Związki metaloorganiczne metali grupy 14. układu okresowego pierwiastków	919
14.6.1. Związki germanooorganiczne	919
14.6.2. Związki cynooorganiczne, stannany	919
14.6.3. Związki ołowioorganiczne, plumbany	926
14.6.4. Związki arsenooorganiczne	931
Literatura źródłowa i uzupełniająca	935
SKOROWIDZ	937

WYKAZ SKRÓTÓW I AKRONIMÓW

- 1°, 2°, 3° – oznaczanie rzędowości; odpowiednio grupa pierwszorzędowa, drugorzędowa i trzeciorzędowa
- AA – kwas arachidonowy, C20:4 (5c, 8c, 11c, 14c) (ang. *arachidonic acid*)
- ABE – (Aceton-Butanol-Etanol), określenie fermentacji acetonowo-butanowej, jednego ze sposobów otrzymywania butan-1-olu
- Ac – acetyl, acyl kwasu octowego
- AChE – acetylocholinoesteraza
- ACP – białkowy nośnik grup acylowych
- AcPhe – acetylo-L-feniloalanina
- ADH – dehydrogenaza alkoholowa (ang. *alcohol dehydrogenase*)
- AFs – aflatoksyny
- ALA – kwas α -linolenowy (ang. *alpha-linolenic acid*)
- ARA – kwas arachidonowy, C20:4 (5c, 8c, 11c, 14c) (ang. *arachidonic acid*)
- ALDH – dehydrogenaza aldehydowa (ang. *aldehyde dehydrogenase*)
- ASA – aspiryna (ang. *acetylsalicylic acid*)
- BaP – benzo(a)piren
- BD – butano-1,4-diol (ang. *butane-1,4-diol*)
- b.d. – brak danych
- BLEVE – wybuch rozszerzających się par wrzącej cieczy (ang. *Boiling Liquid Expanding Vapour Explosion*); dochodzi do niego w przypadku nagłego wycieku łatwopalnej cieczy, w temperaturze wyższej od temperatury jej wrzenia pod normalnym ciśnieniem i ewentualnie powyżej temperatury zapłonu
- BOP – heksafluorofosforan tris(dimetyloamino)-1-benzotriazoliloksyfosfoniowy, odczynnik sprzęgający
- BPA – bisfenol A (ang. *bisphenol A*)
- BST – bojowe środki trujące
- CLA – sprzężony (skoniugowany) kwas linolowy, C18:2 (9c, 11t) (ang. *conjugated linoleic acid*)
- CoA – koenzym A
- CO_{2e} – suma wszystkich wyemitowanych gazów cieplarnianych, wyrażona w postaci ekwiwalentu CO₂
- cP – centypuaz, 1/100 jednostki puaz (P) służącej do oznaczania lepkości dynamicznej w układzie CGS, 1 P = 1 dyn·s/cm² = 1 g·cm⁻¹·s⁻¹; nazwa wywodzi się od nazwiska francuskiego fizyka i lekarza Jeana L. Poiseuille'a
- c_{th} – próg wyczuwalności zapachu (stężenie odorantu)
- CUN – centralny układ nerwowy
- DBP/DBF – ftalan dibutyli
- DCC – dicykloheksylokarbodiimid, odczynnik sprzęgający stosowany do otrzymywania amidów (peptydów)

- DHA – kwas cerwonowy, kwas (*all-Z*)-dokoza-4,7,10,13,16,19-heksaenowy, (ang. *docosahexaenoic acid*)
- DME – eter dimetylowy, metoksymetan (ang. *dimethyl ether*)
- DMF – dimetyloformamid, polarny rozpuszczalnik aprotyczny
- DMFB – 2,4-dinitrofluorobenzen
- DMFC – bezpośrednio metanolowe ogniwa paliwowe (ang. *Direct Methanol Fuel Cell*)
- DMSO – dimetylosulfotlenek, polarny rozpuszczalnik aprotyczny
- DNP – 2,4-dinitrofenol
- DTBP – nadtlenek di-*tert*-butylu (ang. *di-tert-butyl peroxide*)
- EDG – podstawnik elektrodonorowy (ang. *Electron-donating group*)
- e.e. – nadmiar enancjomeryczny (ang. *enantiomeric excess*)
- EFA – niezbędne kwasy tłuszczowe (ang. *essentials fatty acids*)
- EPA – kwas eikozapentaenowy, kwas (*all-Z*)-dokoza-5,8,11,14,17-pentaenowy, (ang. *eikosapentanoic acid*)
- ERG – ergosterol
- ETBE – 2-etoksy-2-metylopropan, eter *tert*-butylowo-etylowy (ang. *ethyl tert-butyl ether*)
- ETBM – eter *tert*-butylowo-metylowy (ang. *tert-butyl methyl ether*)
- EWG – podstawnik elektronoakceptorowy (ang. *electron withdrawing group*)
- FA – kwasy tłuszczowe (ang. *fatty acid*)
- FAS – alkoholowy zespół płodowy (ang. *fetal alcohol syndrom*)
- FDA – Amerykańska Agencja ds. Żywności i Leków (ang. *Food and Drug Administration*)
- FOST – fosforoorganiczne środki trujące
- FR – opóźniacze palenia (ang. *flame retardant*)
- GABA – kwas γ -aminomasłowy (ang. *γ -aminobutyric acid*)
- GBL – lakton kwasu γ -hydroksymasłowego, γ -butyrolakton (ang. *butyrolactone*)
- GHB – kwas γ -hydroksymasłowy, 4-hydroksybutanowy (ang. *γ -hydroxybutyric acid*)
- GHV – kwas γ -hydroksywalerianowy (ang. *γ -hydroxyvaleric acid*)
- GIS – Główny Inspektor Sanitarny
- GLA – kwas γ -linolenowy
- GTM – określenie technologii przekształcania glicerolu w metanol (ang. *glycerol-to-methanol*)
- GVL – lakton kwasu γ -hydroksywalerianowego (ang. *γ -valerolactone*)
- HBTU – heksafluorofosforan 2-(1-benzotriazolilo)-1,1,3,3-tetrametylouroniowy
- HDO – glikol sześciometylenowy (1,6-dihydroksyheksan)
- HOBt – *N*-hydroksybenzotriazol
- HMPA – heksametylofosforoamid, polarny rozpuszczalnik aprotyczny
- HPLC – wysokosprawna chromatografia cieczowa (ang. *high performance liquid chromatography*)
- IARC – Międzynarodowa Agencja Badań nad Rakiem (ang. *International Agency for Research on Cancer*)
- ICHPW – Instytut Chemicznej Przeróbki Węgla w Zabrze
- KT – kwasy tłuszczowe

- KWK – kopalnia węgla kamiennego
- LC₅₀ – średnie stężenie śmiertelne, oznaczające śmierć 50% zwierząt doświadczalnych przy odpowiedniej dawce
- LCFA – długołańcuchowe kwasy tłuszczowe (ang. *long-chain fatty acids*)
- LCT – triglicerydy (tłuszcze) zawierające długołańcuchowe kwasy tłuszczowe (ang. *long-chain triglycerides*)
- LCt₅₀ – średnie stężenie śmiertelne, oznaczające śmierć 50% zwierząt doświadczalnych w określonym czasie „t”
- LeuOEt – ester etylowy L-leucyny
- LeuOMe – ester metylowy L-leucyny
- LKT – lotne kwasy tłuszczowe
- LO – liczba oktanowa
- LPG – gaz płynny (ciekły), mieszanina propanu i butanów (ang. *liquefied petroleum gas*)
- m.c. – masa ciała
- MCT – glicerydy średniołańcuchowych kwasów tłuszczowych (ang. *medium chain triglycerides*)
- MDMA – 3,4-metylenodioksymetamfetamina, narkotyk, główny składnik ekstazy;
- MeOH – metanol
- MCFA – średniołańcuchowe kwasy tłuszczowe (ang. *medium-chain fatty acids*)
- MCT – triglicerydy (tłuszcze) zawierające średniej długości kwasy tłuszczowe (*medium-chain triglycerides*)
- MMA – metakrylan metylu (ang. *methyl methacrylate*)
- MTBE – 2-metoksy-2-metylopropan, eter *tert*-butylowo-metylowy (ang. *methyl tert-butyl ether*)
- NATO – Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (ang. *North Atlantic Treaty Organization*)
- NDS – najwyższe dopuszczalne stężenie
- NDSch – najwyższe dopuszczalne stężenie chwilowe
- NLPZ – niesteroidowe leki przeciwzapalne
- NNKT – niezbędne, nienasycone kwasy tłuszczowe
- NPs – nonylofenole (ang. *nonylphenols*)
- ODP – potencjał niszczenia warstwy ozonowej (ang. *Ozone Depletion Potential*)
- ON – olej napędowy
- OPC – chloroorganiczne pestycydy (ang. *organochlorine pesticides*)
- OPEC – Międzynarodowa Organizacja Krajów Eksporterów Ropy Naftowej (ang. *Organization of the Petroleum Exporting Countries*)
- OUN – ośrodkowy układ nerwowy
- PAA – kwas nadoctowy (ang. *peracetic acid*)
- PAHs – policykliczne węglowodory aromatyczne (ang. *polycyclic aromatic hydrocarbons*)
- Palm – reszta acylowa kwasu palmitynowego, palmitoil
- Ph – fenyl (ang. *phenyl*)
- PC – poliwęglan
- PCBs/PCB – polichlorowane bifenyle (ang. *polychlorinated biphenyls*)

- PCC – chlorochromian pirydyny (odczynnik Coreya) (ang. *pyridium chlorochromate*)
- PCDDs/PCDD – polichlorodibenzodiodksyny (ang. *polychlorinated dibenzodioxines*)
- PCDFs/PCDF – polichlorodibenzofurany (ang. *polychlorinated dibenzofurans*)
- PCW/PVC – poli(chlorek winylu) (ang. *polyvinyl chloride*)
- PEG – poli(tlenek etylenu) (ang. *polyethylene glycol*)
- PETN – pentaerytryt, tetraazotan pentaerytrytylu (ang. *pentaerythritol tetranitrate*)
- PFOA – kwas perfluorooktanowy (ang. *perfluorooctanoic acid*)
- POPs – ang. *persistent organic pollutants* (po polsku TZO – trwałe zanieczyszczenia organiczne)
- PLA – polilaktyd, poli(kwas mlekowy) (ang. *polylactic acid*)
- p.o. – doustnie (*per os*)
- PM – cząstki stałe (ang. *particulate matter*)
- PNAs – policykliczne węglowodory aromatyczne (ang. *polynuclear aromatics*)
- POM – policykliczne węglowodory aromatyczne = WWA = PAH (ang. *polycyclic organic matter*)
- POP lub POPs – trwałe zanieczyszczenia organiczne (ang. *Persistent Organic Pollutants*)
- PPE (lub PPO) – politlenek fenylenu
- ppb – bezwymiarowe oznaczenie zawartości jednej substancji w drugiej; jedna część na milion bilion (ang. *parts per billion*)
- ppm – jak wyżej; jedna część na milion (ang. *parts per million*)
- ppt – jak wyżej; jedna część na trylion (ang. *trillion*)
- p.r. – doodbytniczo (*per rectum*)
- PTFE – poli(tetrafluoroeten) [ang. *poly(1,1,2,2-tetrafluoroethylene)*]
- PUFA – polinienasycone kwasy tłuszczowe (ang. *polyunsaturated fatty acids*)
- PUR – poliuretan
- PWW – próg wyczuwalności węchowej
- Py – pirydyna (ang. *pyridine*)
- REACH – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego regulujące kwestie stosowania chemikaliów (ang. *Registration, Evaluation and Authorisation of Chemicals*)
- RT – temperatura pokojowa (ang. *room temperature*)
- SADT – temperatura samoprzyspieszającego się rozkładu (ang. *self-accelerating decomposition temperature*)
- SCFA – krótkołańcuchowe kwasy tłuszczowe (karboksylowe) [ang. *short chain fatty acids*]
- S_E – podstawienie elektrofilowe (ang. *electrophilic substitution*)
- 2,4,5-T – kwas 2,4,5-trichlorofenoksyoctowy, herbicyd, fitoksycylny środek bojowy
- TAG – triacyloglicerole
- TATP – trimer nadtlenu acetonu (ang. *triacetone triperoxide*)
- TCDD – 2,3,7,8-tetrachlorodibenzodiodksyna
- TC₃₀ – oznacza stężenie związku w powietrzu, przy którym w określonym czasie *t* następuje śmierć 50% populacji poddanej jego działaniu.
- TEF – współczynnik toksyczności (ang. *toxicity equivalency factor*)
- TEQ – równoważnik toksyczności (ang. *toxic equivalent*)
- tetrAP – tetramer nadtlenu acetonu

- TFA – kwasy tłuszczowe trans (ang. *trans fatty acid*)
TFA lub tfa – kwas trifluorooctowy (ang. *trifluoroacetic acid*)
TFC – reakcje katalizy międzyfazowej (ang. *trans phase catalysis*)
THF – tetrahydrofuran
TLC – chromatografia cienkowarstwowa (ang. *thin layer chromatography*)
TNT – trotyl (trinitrotoluen)
TPC – kataliza międzyfazowa (ang. *trans phase catalysis*)
temp. top. – temperatura topnienia
temp. wrz. – temperatura wrzenia
TNB – 1,3,5-trinitrobenzen
TNF – 2,4,6-trinitrofenol
TNP – 2,4,6-trinitrofenol (ang. *trinitrophenol*)
TNT – 2,4,6-trinitoluen (ang. *trinitrotoluene*)
TNX – trinitroksylen
tt – temperatura topnienia
tw – temperatura wrzenia
TZO – trwałe zanieczyszczenia organiczne (ang. *POPs – persistent organic pollutants*)
UOIK – Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
UV-A – promieniowanie ultrafioletowe w zakresie 315–380 nm
VLCFA – bardzo długołańcuchowe kwasy tłuszczowe (ang. *very long-chain fatty acids*)
WADA – Światowa Organizacja Antydopingowa (ang. *The World Anti-Doping Agency*)
w.c. – waga ciała
WIOŚ – Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska
WWA (PAHs) – policykliczne węglowodory aromatyczne
WZW – wirusowe zapalenie wątroby
ZS – silniki o zapłonie samoczynnym

WPROWADZENIE

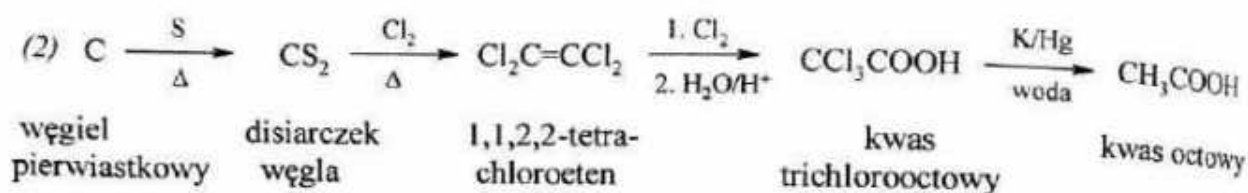
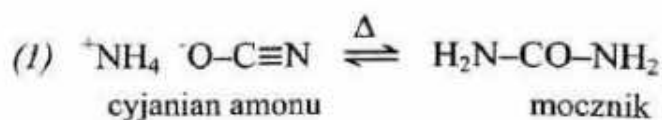
Zgodnie z zapowiedzią zawartą we *Wstępie* do pierwszego tomu tej książki w tomie drugim prezentujemy informacje na temat zagrożeń, jakie stwarzają związki organiczne, a także jaki jest z nich pożytek. W następnym, trzecim tomie zaplanowaliśmy omówienie oligo- i biopolimerów (peptydów, białek, cukrów, kwasów nukleinowych) oraz substancji monomerycznych, takich jak aminokwasy, lipidy, steroidy, alkaloidy, terpenoidy i innych metabolitów pełniących ważną funkcję w żywych organizmach.

Do związków organicznych zaliczane są te substancje, które zawierają atom lub atomy węgla, z wyłączeniem: węgla pierwiastkowego, tlenków węgla, węglików, cyjanowodoru, cyjanków, kwasu węglowego i tych jego pochodnych, które nie zawierają reszt organicznych. Obok atomów węgla w związkach organicznych mogą występować prawie wszystkie inne pierwiastki, a najczęściej są to atomy wodoru, tlenu, azotu, a także siarki, fosforu oraz halogenów. Najczęściej spotykanymi pierwiastkami w związkach organicznych są węgiel, wodór, tlen i azot i dlatego nazywamy je pierwiastkami organicznymi. Niektórzy autorzy za związki organiczne uważają tylko te, w których przynajmniej jeden atom wodoru jest bezpośrednio związany z atomem węgla. Według tego poglądu chloroform (CHCl_3) jest związkiem organicznym, ale tetrachlorek węgla (CCl_4) już nie. Połączenia organiczne zawierające atom lub atomy metali bezpośrednio związane z atomami węgla nazywane są związkami metaloorganicznymi. Analogicznie znane są także związki siarkoorganiczne, fosforoorganiczne, krzemooorganiczne czy halogenoorganiczne. Szacunkowo liczba znanych związków organicznych sięga kilkadziesiąt milionów (wg PubChem), a rocznie przybywa ich około 200 tysięcy. Liczbę możliwych połączeń organicznych zwiększa izomeria, czyli możliwość istnienia cząsteczek zawierających jednakową liczbę takich samych atomów (przedstawianych tym samym wzorem sumarycznym), ale różniących się kolejnością połączeń atomów, rodzajem wiązań pomiędzy nimi oraz ich geometrycznym lub przestrzennym ułożeniem w cząsteczce.

Pojęcie chemii organicznej i substancji organicznych wprowadził w 1818 roku szwedzki uczony Jöns Jacob Berzelius. W początkowym okresie rozwoju chemii organicznej obowiązywała teoria *witalizmu*, zgodnie z którą za związki organiczne uważano substancje wytwarzane przez organizmy żywe. Do nich zaliczany był między innymi mocznik jako składnik moczu. Według teorii witalizmu do wytworzenia jakiegokolwiek substancji organicznej (syntezowanych jedynie przez żywe organizmy) konieczny był udział nadprzyrodzonej siły, zwanej po łacinie *vis vitalis* (siły witalnej). Szybko jednak część chemików zaczęła powątpiewać w istnienie takiej siły. Pierwszym eksperymentem podważającym jej istnienie było wytworzenie w laboratorium mocznika przez F. Wöhlera w 1828 roku. Otrzymał on mocznik w reakcji izomeryzacji (przekształcenia) cyjanianu amonu (1), typowego związku nieorganicznego. Obecnie mocznik będący popularnym nawozem mineralnym otrzymuje się na ogromną skalę z azotu, wodoru i ditlenku węgla, a więc z pierwiastków i związku nieorganicznego. Eksperyment Wöhlera początkowo przeszedł bez większego echa.

Później jednak bez udziału *vis vitalis* dokonano syntezy kolejnych związków uważanych za organiczne, w tym np. kwasu octowego. Został on otrzymany w laboratorium w 1845 roku przez Hermana Kolbego z takich nieorganicznych surowców, jak węgiel pierwiastkowy i chlor (2). Z czasem po uzyskaniu na drodze syntezy chemicznej wielu innych substancji wytwarzanych przez organizmy żywe izomeryzacją cyjanianu amonu do mocznika przeprowadzoną przez Wöhlera uznano za tak przełomowe dokonanie, że stało się początkiem nowoczesnej chemii organicznej.

Otrzymywanie nowych związków organicznych, zarówno tych naturalnych, jak i niewystępujących w naturze (syntetycznych) spotkało się z dużym zainteresowaniem chemików, wobec czego nowych, syntetycznych związków organicznych zaczęło przybywać tak szybko, że ich liczba niedługo przewyższyła liczbę naturalnych związków organicznych, czyli tych występujących w naturze, zwanych związkami naturalnymi. Równocześnie liczba rozpoznanych związków organicznych szybko przewyższyła liczbę znanych związków nieorganicznych. Z czasem doszło do zatarcia ostrej granicy pomiędzy związkami organicznymi a nieorganicznymi, ponieważ chemicy coraz częściej kojarzyli cząsteczki organiczne z nieorganicznymi (3) i (4).

Podział na związki organiczne i nieorganiczne został jednak zachowany, głównie ze względów dydaktycznych. Za takim podziałem przemawia również fakt, że żaden inny pierwiastek poza węglem nie jest w stanie utworzyć tak wielu różnorodnych połączeń. W cząsteczkach organicznych atomy węgla tworzą połączenia o strukturze łańcuchowej, różnej wielkości i kształcie. Tworzą również struktury pierścieniowe o zróżnicowanej wielkości pierścienia, pojedyncze i skondensowane, zawierające dodatkowo łańcuchy boczne. Ponadto atomy węgla wiążą się z heteroatomami i mogą być nimi przeplatane. Pojedyncze makrocząsteczki polimerów homowęglowych jak i heterowęglowych zawierają miliony, a nawet miliardy atomów, czego przykładem są polocukry i kwasy nukleinowe.

Pośród związków organicznych wyróżnia się substancje wytwarzane przez organizmy żywe. Noszą one nazwę związków naturalnych, a związki niewystępujące w przyrodzie (dotychczas niewykryte w naturze) nazywane są związkami syntetycznymi (sztucznymi). Liczba syntetycznych związków organicznych przewyższa znacznie liczbę naturalnych związków organicznych, stąd nazwa *związki organiczne* (wytwarzane przez organizmy) nie przystaje do rzeczywistości, ale tradycyjnie jest nadal stosowana. Zdarza się, że substancja początkowo otrzymana na drodze syntezy laboratoryjnej, po odnalezieniu jej w naturze zostaje włączona do zbioru związków naturalnych, zwykle jednak sytuacja jest odwrotna. Związki naturalne powstające na drodze syntezy w laboratoriach nie różnią się od ich odpowiedników naturalnych, czasami jedynie składem izotopowym. Często z różnych powodów związki naturalne modyfikuje się w laboratoriach przez zmianę podstawników lub wprowadzenie nowych fragmentów w ich skład. Znane są też przypadki modyfikowania związków naturalnych przez inne organizmy żywe albo transformowania siłami natury, np. utlenienie przez tlen występujący w powietrzu lub w wodzie czy przekształcenia pod wpływem podwyższonej temperatury albo zwiększonego ciśnienia. Przykładem takich związków są powstałe z biomasy składniki ropy naftowej, gazu ziemnego, wosku ziemnego czy piasków bitumicznych. Związki naturalne modyfikowane w laboratoriach chemicznych lub w zakładach przemysłowych nazywane są często *produktami półsyntetycznymi*.

Związki organiczne, naturalne oraz syntetyczne znalazły szerokie zastosowanie praktyczne, zarówno w przemyśle, jak i w życiu codziennym. Wykorzystywane są jako surowce (produkty) spożywcze, paliwa (nośniki energii), a także tworzywa syntetyczne, w tym włókna syntetyczne czy wyroby gumopodobne. Służą jako półprodukty w syntezie chemicznej jako leki, farby, barwniki, środki czystości, środki ochrony roślin, preparaty zapachowe, kosmetyki, materiały wybuchowe; wreszcie znajdują wiele innych zastosowań.

Związki organiczne można podzielić na grupy w zależności od obecności w nich określonych atomów lub grup atomów. Te, zbudowane wyłącznie z atomów węgla i wodoru, nazywane węglowodorami mogą być uznane za związki macierzyste wszystkich innych połączeń organicznych. Pozostałe połączenia organiczne formalnie różnią się od węglowodorów tym, że w miejscu jednego lub większej liczby atomów wodoru zawierają inne atomy lub grupy atomów. Poniżej zostały przedstawione najważniejsze grupy związków organicznych:

- węglowodory alifatyczne i aromatyczne;
- związki halogenoorganiczne;
- alkohole, enole, fenole i etery;
- związki karbonylowe – aldehydy i ketony;
- kwasy karboksylowe i ich pochodne, takie jak halogenki kwasowe, bezwodniki, estry, amidy, nityle i inne;
- aminy i ich pochodne;
- związki siarkoorganiczne;
- związki fosforoorganiczne;
- związki metaloorganiczne;
- związki zawierające inne heteroatomy.